

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.244>
УДК 94(4)(341.71:305-055.2)[477+438]

Ірина Матяш

д-р. іст. наук, проф., пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
Profesor, Studium Europy Wschodniej
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska
E-mail: imatias18@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>
Scopus ID: 57222486175

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРШОЇ ЛЕДІ (на прикладі України й Польщі)

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей діяльності дружин глав держав у сфері публічної дипломатії на прикладі України й Польщі. Методологія дослідження спирається на принципи науковості, історизму, системності та загальнонаукові і спеціальнонаукові методи, зокрема біографічний. Наукова новизна результатів дослідження полягає в постановці питання про інститут Першої Леді як суб'єкт публічної дипломатії та аналізі напрямів діяльності Перших Леді України й Польщі в цій сфері. Висновки: На прикладі діяльності Перших Леді України й Польщі можна стверджувати, що Агата Корнгаузер-Дуда й Олена Зеленська змінили уявлення про роль дружин президентів у розвитку публічної дипломатії. Попри перші згадки про публічну дипломатію наприкінці XIX ст., апробацію її інструментарію в першій половині XX ст., активне залучення до наукового і професійного використання розпочалося у другій половині XX ст., а в Україні в XXI ст. Елементи публічної дипломатії можна помітити в діяльності дружин перших осіб України й Польщі в період боротьби за державність на початку XX ст.: Марії Грушевської, Олександри Пілсудської, Ольги Петлюри, Міхаліни Мосцицької. Вони створили історичне підґрунтя застосування Першими Леді інструментарію публічної дипломатії. Сучасні Перші Леді України й Польщі поспіль із традиційними обов'язками віртуозно опанували інструментарій публічної дипломатії для формування позитивного іміджу своєї держави в уявленні суспільств інших країн. Особливого значення набуло використання цього інструментарію з початком широкомасштабної війни Росії проти України і фактично всього цивілізованого

світу 24 лютого 2022 р. Своєю діяльністю Агата Корнгаузер-Дуда й Олена Зеленська засвідчують належність Інституту Першої Леді до суб'єктів публічної дипломатії.

Ключові слова: суб'єкти публічної дипломатії, Перша Леді, Україна, Республіка Польща.

Iryna Matiash

Doctor of History, Professor, Leading Researcher
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiy Street, Kyiv, 01001, Ukraine
Professor, Centre for East European Studies, University of Warsaw
26/28, Krakowskie Przedmieście Street,
Warsaw, 00-927, the Republic of Poland
E-mail: imatiash18@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>
Scopus ID: 57222486175

PUBLIC DIPLOMACY IN THE ACTIVITIES OF THE FIRST LADY (on the Example of Ukraine and Poland)

The purpose of the study is to identify the peculiarities of the First Lady's activities in the field of public diplomacy on the example of Ukraine and Poland. The research methodology is based on the principles of scientificity, historicism, systematicity, and general scientific and specialised methods, including the biographical method. The scientific novelty of the research results lies in raising the issue of the institution of the First Lady as a subject of public diplomacy and analysing the activities of the First Ladies of Ukraine and Poland in this area. Conclusions: Based on the activities of the First Ladies of Ukraine and Poland, it can be argued that Agata Kornhauser-Duda and Olena Zelenska have changed the perception of the role of presidential wives in the development of public diplomacy. Despite the first mentions of public diplomacy in the late nineteenth century, the testing of its tools in the first half of the twentieth century, active involvement in academic and professional use began in the second half of the twentieth century, and in Ukraine in the twenty-first century. Elements of public diplomacy can be seen in the activities of the wives of the first persons of Ukraine and Poland during the struggle for statehood: Maria Hrushevska, Aleksandra Piłsudska, Olha Petliura, and Michalina Mościcka. They created the historical basis for the use

of public diplomacy tools by First Ladies. The modern First Ladies of Ukraine and Poland in addition to their traditional duties have mastered the tools of public diplomacy to create a positive image of their countries in the minds of other countries. The use of this toolkit gained particular importance with the outbreak of Russia's large-scale war against Ukraine and, in fact, the entire civilised world on 24 February 2022. Agata Kornhauser-Duda and Olena Zelenska demonstrate that the First Lady's Institute belongs to the public diplomacy community.

Keywords: *subjects of public diplomacy, First Lady, Ukraine, Republic of Poland.*

Вступ

Діяльність Першої Леді в усіх країнах перебуває в полі зору засобів масової інформації, політиків, громадськості. Водночас як окремих сегмент діяльності на користь держави вона привертає увагу науковців. Термін «Перша Леді» вважають запозиченим зі США, а його поширення пов'язують з 1930-ми роками. Це неофіційний титул дружини глави держави (президента або іншого виборного посадовця) чи в парламентських республіках і конституційних монархіях — глави уряду. Водночас значення терміну може поширюватися на найближчих родичок перших осіб держави, якщо вони виконують відповідні функції. Щодо початку використання терміна немає усталеної думки дослідників. Серед найраніших використань титулу називають статтю в газеті “St. Johnsbury Caledonian” 1838 р. зі згадкою про Марту Вашингтон (Martha Custis Washington, 1731–1802) та промову 12-го президента США Закарі Тейлора на похоронах дружини 4-го Президента США Джеймса Медісона Доллі Медісон (Dolley Payne Todd Madison, 1769–1849) у 1849 році. Часом офіційної появи титулу називають 1877 р. Так почали називати Люсіль Веб Хейз (Lucille “Lucy” Ware Webb Hayes, 1831–1889) — дружину 19-го Президента США Резерфорда Гейза¹. В Україні термін Перша Леді має аналог Перша Пані, а в Польщі — Pierwsza Dama. Посада Першої Леді офіційно не закріплена. Спробу запровадження посади Першої Леді з визначенням статусу та виділенням коштів із бюджету на її утримання було зроблено 2017 року у Франції, але ідея президента Емманюеля Макрона не знайшла схвалення в суспільстві.

Обов'язки Першої Леді переважно локалізуються у сфері охорони здоров'я, освіти й культури, боротьби з бідністю, захисту навколишнього середовища, пропаганди здорового способу життя, а також передбачають виконання церемоніальних функцій, участь у міжнародних заходах із питань, якими опікується Перша Леді, та благодійних, культурних чи соціальних заходах у середині країни, підтримку офіційних стосунків із

дружинами й родинами глав інших держав. Директор Центру американських студій в Університеті Ліну проф. Роберт Ватсон (Robert P. Watson) серед інших обов'язків та іпостасей Перших Леді США (мати і дружина; публічна особа та знаменитість; символ американської жінки; управителька та берегиня Білого дому; агітатор; соціальний захисник та поборник соціальних проблем; речник президента; партнер президента; прихильниця політичної партії президента) вказав на виконання Першими Леді також дипломатичної місії². Подібну заувагу висловили американські дослідниці Кейт Нріксон і Стефанія Томпсон, «перші леді могли би грамотно виконувати роль зовнішньополітичної дипломатії, оскільки розуміють її політичне значення»³. Проте, Інститут Першої Леді зазвичай не включають до суб'єктів публічної дипломатії, хоч діяльність дружин Президентів усе переконливіше корелює із завданнями публічної дипломатії як дієвого напряму стратегічних комунікацій держави з метою формування її позитивного іміджу й закріплення брендів у глобальному інформаційному просторі.

Мета цієї публікації полягає в з'ясуванні особливостей діяльності дружин глав держав у сфері публічної дипломатії на прикладі України і Польщі.

Чи не найактивніше життя й діяльність дружин президентів, їхню роль у внутрішній і зовнішній політиці, міжнародних контактах держави досліджують у США⁴. Використання Першими Леді інструментів публічної дипломатії висвітлювали ДжеЮнн (Софія) Баїк (культурна дипломатія Першої Леді Китаю)⁵, Таня Стругар (кулінарна дипломатія Першої Леді Японії)⁶, Крістіан Рейндола (участь у проекті «Кимчи-дипломатія» Першої Леді Республіки Корея)⁷, Шенон Тієззі (культурна дипломатія Першої Леді США)⁸, Інна Каліта (діяльність перших леді Росії, Білорусі, України)⁹, Ірина Бондар (публічна дипломатія Перших Леді Польщі й України)¹⁰ та ін. Дослідження цих аспектів діяльності Перших Леді свідчить про все активніше застосування інструментів публічної дипломатії дружинам глав держав. Для України вони мають особливе значення після початку широкомасштабної війни в Україні, розширюючи можливості донесення до світу правдивої інформації про воєнні злочини Росії.

З історії залучення Перших Леді до просування іміджу держави

В Україні наближення до такої ролі можна зауважити в діяльності дружини голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського. Оскільки посади президента не існувало, голова УЦР (як було вказано на його візитівці "President du Parlement D'Ukraine") був по суті першою особою новоствореної держави. Львівська вчителька, донька священика Анна (Іванна)-Марія Вояківська стала дружиною професора Львівського

університету Михайла Грушевського у травні 1896 р. Під час перебування чоловіка на найвищій державній посаді від 3 березня 1917 р. до 29 квітня 1918 р. статус М. Грушевської офіційно не був визначений, однак її діяльність заклала основи Інституту Першої Леді в Україні. Вона проводила активну громадську і просвітницьку діяльність. Упродовж 1901–1915 рр. М. Грушевська очолювала добровільне товариство «Руська захоронка» (після 1912 р. — «Українська захоронка»), яке дбало і про дітей, організовуючи дитячі садочки, займаючись педагогічним наглядом, патріотичним вихованням, і про їхніх матерів, надаючи матеріальну допомогу, долучилася до створення Українського дівочого інституту в Перемишлі, співпрацювала з «Українсько-руською видавничою спілкою», «Клубом русинок», «Українсько-руським драматичним товариством ім. І. Котляревського», жіночою промисловою спілкою «Труд» та ін. Громадську й освітню діяльність М. Грушевська поєднувала зі співробітництвом у «місячнику літератури, науки і суспільно-громадського життя» «Літературно-науковий вісник». Марія Сильвестрівна досконало володіла кількома іноземними мовами, вільно перекладала з французької, англійської, німецької, норвезької, російської мов. Поєднання перекладацьких здібностей із глибокими знаннями світової літератури й тонким відчуттям магії слова мало своїм закономірним результатом появу високопрофесійних перекладів. Її переклади вирізнялися особливим стилем, повагою до авторської думки митця. На сторінках ЛНВ побачили світ її переклади українською мовою творів Еміля Золя («Орля», «Злочинець Сальва», «Жаба»), Франсуа Едуарда Жоакена Коппе («За столом», «Ходаки малого Вольфа (різдвяне оповідання)», «Час спати»), Альфонса Доде («На новім помешканні», «Арлозіянка», «Діловодчик», «Свято дахів», «Спомин шефа кабінету», «Елексир всечеснішого отця Гоше», «Легенда про чоловіка з золотим мозком», «Лекція з історії» та ін.), Гі де Мопассана («Батько Мільйон», «Весняним вечором», «Коло помершої», «Мораль XVIII віка», «Перший сніг», «Фермер» та ін.), Шарля Фолі («Криниця любові», «Сховок», «Молитва», «Горожанка Каріє» та ін.), низка літературознавчих публікацій. Спеціально для Марії Заньковецької Марія Грушевська переклала драму Генріха Ібсена «Нора, або Хатка ляльки». Театр був її особливим захопленням. Як зауважила директорка Історико-меморіального музею Михайла Грушевського в Києві Світлана Панькова, «модерна, освічена, амбітна, активна, вона залишалася самодостатньою особистістю, хоча після шлюбу її ім'я завжди перебуватиме у світлі/тіні імені знаменитого чоловіка»¹¹.

Очевидно, громадська діяльність до шлюбу визначила напрями активності Марії Грушевської як дружини Голови Української Центральної Ради. Вона була представницею просвітніх організацій Києва в усіх трьох

складах УЦР. Разом із Софією Русовою, Зінаїдою Мірною, Марією Ішуніною Марія Грушевська ініціювала створення Комісії з організації Книжкового фонду просвітницьких організацій України, що отримала назву «Джерело»¹². Наприкінці квітня 1917 р. вона увійшла до першого складу Комітету українського національного театру, в якому разом із нею працювали доньки письменника Михайла Старицького Людмила Старицька-Черняхівська й Оксана Стешенко (дружина генерального секретаря освіти Івана Стешенка), дружина майбутнього міністра закордонних справ Дмитра Дорошенка — актриса Наталя Дорошенко, дружина майбутнього генерального консула УНР у Цюріху Валерія О'Коннор-Вілінська, геніальна актриса Марія Заньковецька. За спогадами сучасників, М. Грушевська намагалася відповідати своєму статусу і в стилі одягу. Вона стежила за модою й мала відповідний гардероб із вбранням «вечеркового», «візитового», «прогулькового», «народного» стилів для участі в різних культурно-громадських акціях, вечорницях, ділових зустрічах, на які отримувала численні запрошення¹³. Використання нею для участі в публічних заходах вишиванок як популяризацію національного одягу можна вважати елементом модної дипломатії.

Під час вимушеної еміграції М. Грушевська долучилася до діяльності жіночої організації, що створювалася з метою інкорпорації об'єднання українського жіноцтва в міжнародні організації. Результатом активності українського жіноцтва, яке згуртувалося навколо неї, стало заснування в Берні Української секції жіночого інтернаціоналу для миру і свободи як всеукраїнської організації з підпорядкованими їй філіями¹⁴. До складу заснованої секції увійшли Валерія О'Коннор-Вілінська, Оксана Храпко-Драгоманова, Надія Суровцова та ін. Це була нова форма громадської дипломатії, через яку українське жіноцтво намагалася донести світові правду про Україну. Ця організація зробила свій вагомий внесок у розроблення інструментарію, притаманного публічній дипломатії. Крім того, Марію Сильвестрівну обрали головою Національної ради жінок у Парижі. Марія Сильвестрівна прийняла цей вибір тимчасово з огляду на те, що «Треба було підпису голови на мандатах делегаток на міжнародний з'їзд»¹⁵. Пишаючись здобутками українського жіноцтва, 1920 р. М. Грушевська констатувала: «Швейцарія, найкраще зорганізована й можна сказати найкультурніша країна в Європі не дала ще й досі політичних прав своїм жінкам, а наша нещасна й розбита в першій хвилі свого вільного життя усунула всі різниці в правах між своїми громадянами»¹⁶.

Упродовж короткого часу перебування у статусі дружини першої особи держави Марії Грушевській вдалося не лише поєднати традиційні обов'язки Першої Леді, але й показати можливості участі у формуванні іміджу своєї країни. Натомість діяльність дружини Голови Директорії і

Головного Отамана Війська УНР Симона Петлюри — Ольги Петлюри — була неpubлічною. Вона обрала шлях «доброї товаришки» свого чоловіка, яка підтримувала його в «тяжкі часи Визвольних Змагань», допомагала «в тяжкому становищі» «серед бурхливих хвиль емігрантських настроїв»¹⁷.

Подібне ставлення до свого статусу демонструвала дружина президента Польської Республіки від 22 грудня 1922 р. до 15 травня 1922 р. Станіслава Войцеховського (Stanisława Wojciechowskiego) Марія Войцехівська (Maria Wojciechowska, z domu Kiersnowska). Ні вона особисто, ні громадська думка не вирізняла її через такий статус. Вона намагалася уникати публічних виступів, не брала участь у прийняттях і раутах. Титул Перша Леді тоді в Польщі не мав широкого вжитку. Як зауважив історик Каміл Яніцький (Kamil Janicki), «на початку двадцятих років різні громадянські кола дуже сильно наголошували, що не хотіли би віддати жінкам будь-якої влади, пов'язаної з президентом. Боялися, що в такому разі косметика лежала би на столі разом із проектами законів, а на Польщу знову чекала би втрата незалежності»¹⁸.

Справжньою соратницею у справі боротьби за незалежність Польщі для начальника Польської держави Юзефа Пілсудського була Олександра (Ола) Щербінська, нагороджена Хрестом Доблесті та Срібним хрестом ордена *Virtuti Militari* «за хоробрість і силу духу, виявлені в боротьбі за незалежність». Вони побралися в жовтні 1921 р., по смерті першої дружини маршалка. Як дружина лідера Польської Республіки після його повторного приходу до влади у травні 1926 р. серед своїх пріоритетів Ола Пілсудська визначила соціальну і благодійну діяльність, підтримувала рух за права жінок і дітей, жіночі військові організації, сприяла створенню молодіжних клубів, опікувалася ветеранами й сім'ями військових, брала активну участь у справах Товариства опіки над безпритульними дітьми — «дітьми вулиці» (Towarzystwo Opieki nad Bezdomnymi Dziećmi). Товариство діяло під назвою «Наш дім» і мало заклад для дітей-сиріт і покинутих дітей¹⁹. Керівником єврейського будинку для безпритульних дітей був відомий педагог Януш Корчак, який став для своїх вихованців і прийомним батьком, і опікуном, і товаришем. Свої неділі пан Корчак присвятив дітям «Нашого дому». Він грав із ними, спостерігав і давав загальне керівництво вихованню. О. Пілсудська допомагала у збиранні коштів на утримання дитячого будинку. Продовженням цієї роботи стала організація у Варшаві дитячих садків і народних шкіл для родин військових, оскільки вони були змушені постійно змінювати місце проживання. Так постала асоціація під назвою «Osiedle». Окрім дітей, О. Пілсудська опікувалася безхатченками, які проживали в бараках. Там зосереджувалися як люди зі зруйнованих війною міських поселень, шукаючи у столиці дах над головою й заробіток, так і ті, хто, втративши все,

повернувся додому з Росії, евакуйований під час Першої світової війни. Відтак О. Пілсудська очолила Асоціацію військової сім'ї (Rodzina Wojskowa), асоціацію "Osiedle" та Союз польських захисників Вітчизни (Unia Polskich Związków Obrońców Ojczyzny), стала покровителькою та лідером Жіночої ліги²⁰.

В активній громадській діяльності Ола Пілсудська тісно співпрацювала з дружиною президента Польської Республіки Міхалиною Мосцицькою (Michalina Mościcka z domu Czyżewska) — дружина президента Польської Республіки в 1926–1939 рр. Вони присвячували багато часу допомозі сиротам і бездомним, організації опіки над дітьми, патрунували створення архіву боротьби за незалежність та видання двотомника "Wierna służba" і "Służba ojczyźnie"²¹. Як відомо, Йозеф Пілсудський, обраний 31 травня 1926 р. Національними зборами Президентом Польської Республіки, відмовився від посади. Відтак у другому турі був обраний протегований ним Ігнацій Мосцицький (Ignacy Mościcki) — науковець, винахідник і фундатор хімічної промисловості. Його дружина виявилася добре підготовленою до цієї місії. З юних років вона займалася політичною діяльністю, боролася за права жінок, балотувалася до Сенату від львівських активістів, хотіла привернути увагу до відсутності жінок у політичному житті країни. Брала участь у діяльності Товариства Жіночої Рівності та Жіночого Гуртка Товариства Народної Школи. Під час Першої світової війни займалася волонтерством у військовому госпіталі, входила до правління Жіночої ліги Галичини та Сілезії у Верховному національному комітеті. Важливим вміннями у її новій місії було володіння іноземними мовами й обізнаність в етикеті. Як дружині президента їй доводилося організовувати різні прийняття і брати участь у офіційних зустрічах, приймати офіційні візити гостей і бувати на дипломатичних салонах. Вона продовжила підтримувати всілякі ініціативи, пов'язані з правами жінок, боролася за надання виборчих прав, визнання гендерної рівності та доступ дівчат до освіти²². Виконувала місію до своєї смерті в 1932 р.

Отже, дружини лідерів держави і в Україні, і в Польщі за часів боротьби за незалежність на початку ХХ ст. були більше заангажовані у справах, пов'язаних із визвольними змаганнями, а також виконували обов'язки, традиційні для Перших Леді. Про свідоме використання інструментів публічної дипломатії можна говорити хіба що в діяльності Марії Грушевської, однак, уже значно пізніше її перебування у статусі дружини Голови Української Центральної Ради.

Інструменти публічної дипломатії у діяльності Першої Леді

Системне застосування інструментів публічної дипломатії у діяльності Першої Леді започаткувала в Україні Олена Зеленська — дружина 6-го Президента України (від 20 травня 2019 р.) Володимира Зеленського. Хоч такі елементи можна зауважити в діяльності Катерини Ющенко й Марини Порошенко. Перші Леді використовували моду як інструмент культурної дипломатії для формування позитивного уявлення про Україну. Надягаючи вишиванки на офіційні прийняття й популяризуючи вироби українських дизайнерів під час закордонних візитів, у яких вони супроводжували своїх чоловіків-Президентів, чи в контактах із дружинами голів інших держав Перші Леді знайомили світ з українською культурою, показували її самобутність та історичні традиції. У цій сфері вони відповідали висновку американських дослідниць Кейт Еріксон та Стефанії Томсон про те, що Перші Леді репрезентують на міжнародній арені національну ідентичність і стають амбасадорами жінок своєї держави²³.

Олена Зеленська від початку своєї місії зосередилася на традиційних обов'язках Першої Леді — гуманітарних та соціальних ініціативах, зокрема, опікування якістю шкільного харчування, допомогою людям з особливими потребами, та церемоніальних функціях, у межах яких продовжила вже закладені традиції популяризації національного вбрання та виробів українських дизайнерів. У вересні 2020 року з її ініціативи Україна долучилася до започаткованої на саміті країн Групи семи 25 серпня 2019 р. міжнародної ініціативи рівних прав і можливостей для всіх «Партнерство Біарриц» і взяла зобов'язання розвивати безбар'єрний публічний простір, дружній до сімей із дітьми та маломобільних груп населення; сприяти навчанню дітей принципів рівності жінок і чоловіків та зменшенню розриву в оплаті праці жінок і чоловіків, запобігати насильству, створювати можливості для чоловіків піклуватися про дітей²⁴.

Окрім того, як напрям своєї діяльності Олена Зеленська обрала культурну дипломатію. В цій сфері вона того ж року ініціювала запровадження глобального проекту тлумачення українською мовою аудіогідів у музеях світу. Відтак мова стала новим інструментом репрезентації української культури як окремої від російської самостійної живої мови на противагу поширюваним Росією фейкам про штучність української мови. «Світ має відчувати, що українцям потрібна українська», — наголошувала О. Зеленська²⁵. Водночас українці отримали можливість ознайомлення з визначними культурними об'єктами світу рідною мовою. До кінця 2021 року під патронатом Першої Леді України зусиллями закордонних дипломатичних установ і українських громад було здійснено переклад українською мовою аудіогідів у музеях 25 країн світу: Австрії, Азербайджану,

Болгарії, Великої Британії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Італії, Іспанії, Казахстану, Кенії, Киргизької Республіки, Латвії, Литви, Німеччини, Республіки Північна Македонія, Руанди, США, Туреччини, Чорногорії, Узбекистану, Чехії, Франції, Швеції. Україномовні аудіогіди з'явилися в Колізеї у Римі, у Версалі в Парижі, в галереї «Альбертина» у Відні, у Музеї природознавства в Берліні, в Історико-художньому заповіднику «Гобустан» в Азербайджані, у печерному середньовічному монастирському комплексі «Вардзіа» на півдні Грузії та ін.

У сфері публічної дипломатії ініціативою Першої Леді стала зміна формату дипломатичних контактів із подружжями президентів інших країн. У межах відзначення 30-ліття незалежності України в Києві 23 серпня 2021 р. відбувся саміт перших леді та джентльменів «М'яка сила у новій реальності». До обговорення можливостей «м'якої сили», ролі перших леді та джентльменів у світі та потенційного об'єднання зусиль для спільного реагування на гуманітарні виклики долучились 10 перших леді країн світу та дружина президента Європейської ради. Ініціатива отримала високу оцінку закордонних учасників як «приклад для наслідування»²⁶.

Після військового вторгнення Росії в Україну й початку повномасштабної війни діяльність Першої Леді поповнилася новими напрямками публічної дипломатії. Воєнний напад Росії активізував у світі запит на правдиву інформацію про Україну. Водночас загострилося питання протидії фейкам, продукування яких посилила російська сторона для забезпечення підтримки російським суспільством загарбницьких планів державного керівництва та дискредитації України на міжнародній арені. В цих умовах офіційна дипломатія активізувала традиційні інструменти, натомість інструментарій і коло суб'єктів публічної дипломатії значно розширилися.

Олена Зеленська розпочала широко використовувати інструменти науково-освітньої, цифрової, експертної дипломатії. Її відкриті листи до представників іноземних ЗМІ, перших леді та джентльменів держав світу, до Всесвітньої Ради Церков про розв'язану Росією війну проти мирної України, офіційні зустрічі з лідерами закордонних країн, виступи на різноманітних міжнародних майданчиках, он-лайн контакти з іншими першими леді, численні інтерв'ю орієнтовані не лише на формування позитивного іміджу України як країни героїв, яка протистоїть російській агресії, але й донесення правди про війну, розширення кола країн-партнерів. Особливе значення мав виступ Олени Зеленської перед членами Конгресу США, який засвідчив визнання її американцями представником держави²⁷. Важливим елементом діяльності Першої Леді в цьому сегменті є інтерв'ю світовим онлайн-виданням, зокрема Великої Британії (The

Guardian, The Economist), Італії (Corriere Della Sera), Іспанії (El Pais), Німеччини (Die Zeit, Die Welt), Франції (Le Parisien, Le Monde), Швейцарії (Le Temps). Присутність Першої Леді в міжнародному інформаційному просторі створила додатковий авторитетний для світової громадськості канал відомостей про злочини росіян, про жертви воєнної агресії і руйнівні наслідки воєнних дій, про українських біженців і проблеми дітей війни, про гуманітарні потреби держави й потребу військової допомоги, про героїзм українського народу, який боронить світ від рашизму. Медійна активність Першої Леді є складовою протидії російській пропаганді за кордоном.

Демонстрацією підтримки України й діяльності Першої Леді Олени Зеленської стала участь 23 дружин президентів та глав урядів держав світу, дружини президента Європейської ради та Її Королівської Величності Спадкоємної Принцеси Ліхтенштейну у Другому Саміті перших леді та джентльменів, котрий відбувся в Києві 23 липня 2022 р. попри воєнний стан. Як ключова тема обговорювалися наслідки війни Росії проти України та можливості координації зусиль для ліквідації цих наслідків. У процесі підготовки та проведення Саміту застосовувалися інструменти наукової дипломатії (місце проведення саміту Софія Київська та княжий двір нагадували учасникам про доньку Великого київського князя Ярослава Мудрого Анну Ярославну — королеву Франції та матір французького короля Філіппа I, показуючи неспроможність російського історичного фейку про «російську княжну»); культурної і спортивної дипломатії (участь у саміті взяли діячі культури, спортсмени, науковці, які представляли Україну закордонним учасникам); модної дипломатії (використання Першою Леді й українськими учасницями одягу українських дизайнерів та аксесуарів із колекції ювелірних прикрас «Незалежна», створеної українськими брендами Guzema Fine Jewelry і Gunia Project)²⁸.

29 учасників і учасниць третього Саміту перших леді та джентльменів, який вдруге відбувся під час війни 6 вересня 2023 р., обговорили тему «Ментальне здоров'я: стійкість і крихкість майбутнього»²⁹. Результатом саміту, окрім обміну досвідом на трьох панелях: «Ментальне здоров'я: баланс стійкості та крихкості», «Вплив війни на ментальне здоров'я», «Покоління, яке керуватиме світом за 15 років», стала презентація проєкту міжнародного медичного партнерства, започаткованого під патронатом Саміту перших леді та джентльменів. 25 укладених меморандумів про медичне партнерство між українськими лікарнями й лікарнями Франції, Литви, Латвії, Молдови, Північної Македонії, Польщі, Австрії, Данії, Естонії, Ірландії, Швеції, Іспанії, Канади, Ізраїлю та Нідерландів засвідчили результативність публічної дипломатії Першої Леді України.

Нового значення в умовах війни набули заплановані за мирного часу проєкти культурної дипломатії. Як зазначила О. Зеленська, «Мало хто на

самому початку російського вторгнення думав, що культура на часі. Нагальним завданням було вижити фізично. А потім ми побачили, як ворог руйнує наші музеї, починаючи з музеїв Сковороди та Примаченко. Ми побачили, як росіяни грабують музеї Херсона. І найстрашніше — як убивають тих, хто цю культуру створює. Після цього відповідь на запитання «Чи на часі культура?» однозначна. На часі. Можливо, навіть як ніколи раніше. Культура і є ми»³⁰. Продовження цих проєктів показувало світу стійкість українців, турботу про усвідомлення національної ідентичності дітьми вимушених переселенців.

На поширення інформації про Україну, ознайомлення з її історією, літературою, філософією орієнтований ініційований О. Зеленською проєкт «Українська книжкова полицка», що став відповіддю на інтерес до України у світі. В межах проєкту українські збірки з'явилися в бібліотеках Австрії, Туреччини, Литви, Словаччини, Швеції, Чехії, Франції, Нідерландів, Греції, Латвії, Фінляндії, Йорданії, Хорватії, Лівану, Японії, Бельгії, Албанії, Республіки Корея, Німеччини, Катару, Польщі, Швейцарії, Іспанії, Норвегії, Молдови, Болгарії та Азербайджану. О. Зеленська особисто презентувала «Українські книжкові полицки» в Головній бібліотеці Мазовецького воєводства у Варшаві, Національній бібліотеці Франції у Парижі та Центральній бібліотеці Франкфурта-на-Майні.

З метою психологічної підтримки дітей, які через війну залишили рідні домівки, під патронатом Першої Леді України у співпраці із закордонними партнерами реалізуються інші книжкові проєкти, зокрема «Книжки без кордонів» та “Better Time Stories” («Історії кращого часу»). Патронесами ініційованого компанією Interactive Kids Story (засновник — український підприємець Андрій Шмигельський) і фундацією нідерландської принцеси Лаурентін проєкту “Better Time Stories” стали разом з Оленою Зеленською Перша Леді ФРН Ельке Бюденбендер та Перша Леді Австрії — Доріс Шмідауер³¹. До ініціативи «Книжки без кордонів» долучилися Польща, Норвегія, Швеція, Литва, Ірландія, Німеччина, Болгарія, Латвія, Чехія, Естонія, Словаччина, Велика Британія, Туреччина, Молдова, Нідерланди, Японія, Казахстан, Італія, Фінляндія та Угорщина. Ініціатива “Better Time Stories” реалізується в Німеччині, Австрії, Нідерландах та Бельгії.

На поглиблення співпраці Перших Леді у протидії російській агресії орієнтовано започаткування під час проведення 77-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН формату діалогу Перших Леді в межах Люблінського трикутника³². Перші Леді Польщі й Литви надавали якнайширшу підтримку ініціативам Першої Леді України від початку широкомасштабного вторгнення й чітко артикулювали свою позицію в засобах масової інформації.

Так, джерелом українського життя та інформації про Україну в Литві став Український центр, створений з ініціативи та під патронатом Першої Леді України Олени Зеленської і Першої Леді Литовської Республіки Діани Науседене на базі Педагогічної академії Університету Вітовта Великого. Там відбуваються різноманітні заходи для дорослих і дітей з України, які знайшли тимчасовий прихисток у Литві, проводяться навчальні курси, розмовні клуби (англійська, литовська та українська мови), творчі майстер-класи; працюють спортивні секції, організовано постійне надання психологічної допомоги кваліфікованими фахівцями. До діяльності центру залучені дипломатичні місії, акредитовані в Литві, та європейські культурні інституції³³.

Важливі гуманітарні проекти реалізує Перша Леді Республіки Польща Агата Корнгаузер-Дуда, опікуючись сферами освіти, медицини, питанням соціальної адаптації людей з інвалідністю та підтримки передчасно народжених дітей і їхніх батьків³⁴. До сфери діяльності Першої Леді Польщі також належить популяризація читання серед громадян. Турботою про польських дітей позначений реалізований під час пандемії коронавірусу проект читання Першою Леді уривків книг «Залишайся вдома». Відео-читання публікувалися на інтернет-сторінці Президентського палацу та в соціальних мережах. Від початку президентської каденції Анджея Дуди Перша Леді приділяла увагу дітям громадян України польського походження, дітям, які прибули до Польщі через розпочату Росією 2014 року війну, відвідувала їх у Благодійному Центрі CARITAS у Рибках, приймала у Президентському палаці³⁵.

Як і Олена Зеленська, Агата Корнгаузер-Дуда приділяє багато уваги популяризації польської культури й культурній дипломатії, найчастіше користуючись такими інструментами як організація конкурсів польської мови, модна дипломатія та проведення щорічних передріздвяних зустрічей Першої Леді з дипломатичним корпусом і подружжями глав дипломатичних місій, акредитованих у Республіці Польща. На таких заходах гості знайомляться з польськими різдвяними піснями й колядками у виконанні відомих мистецьких колективів і виконавців³⁶.

У перші дні російського вторгнення в Україну Перша Леді Республіки Польща поширила відеозвернення до світової спільноти, зокрема жіноцтва, із закликом підтримати Україну й розповісти правду про війну. Символом польської підтримки українців, який надалі почав активно використовуватися, стала жовто-блакитна стрічка на одязі Агати Корнгаузер-Дуди. Перша Леді запевнила у своєму зверненні, що Польща потурбується про дітей, яких вигнала війна³⁷. Завдяки її сприянню ініціативі О. Зеленської було налагоджено «конвої життя» для перевезення онкохворих дітей з України через Польщу на лікування в онкологічні лікарні країн Європейського Союзу, Канади та США³⁸.

Уже під час широкомасштабної війни дружина Президента Республіки Польща неодноразово відвідувала Україну, бувала у Львові, Івано-Франківську, Золочеві, Жовкві, Кам'янці-Подільському. Символічною була участь Першої Леді у відкритті «Польсько-українського дня дитини», що засвідчувала незмінну підтримку України і спільність державних інтересів у турботі про дітей. Під час поїздок взяла участь в інтегрованому занятті для учнів перших класів львівських ліцеїв № 24 і № 10³⁹, відвідала польські суботньо-недільні школи в Золочеві та Жовкві, зустрілась з учителями польської мови, поклала квіти на польських військових похованнях, вшанувала пам'ять українських воїнів⁴⁰. В Івано-Франківську Агата Корнгаузер-Дуда відвідала Центр польської культури та європейського діалогу, зустрілася з учасниками Форуму молодих поляків в Україні, подивилася виставу, що розповідає про історію міста за сценарієм вчительки польської мови Ренати Кленчанська, скерованої на роботу Осередком розвитку польської освіти за кордоном. У Кам'янці-Подільському дружина польського президента разом із представниками влади поклала квіти до Меморіалу пам'яті Героїв АТО, відвідала монастир домініканців і поспілкувалася з переселенцями. «Польща й надалі, у такі важкі для нас часи, підтримуватиме українців, допомагатиме гуманітарною допомогою, прийматиме наших громадян на території своєї держави. Адже Україна зараз захищає весь світ», — наголосила Перша Леді.

У контактах Перших Леді України й Польщі активно використовуються інструменти цифрової дипломатії. Завдяки цим інструментам Олена Зеленська й Агата Корнхаузер-Дуда перебувають у постійному контакті. Під час таких онлайн-зустрічей Перша Леді Польщі проінформувала Олену Зеленську про українців, які тимчасово перебувають у Польщі, про навчання українських дітей у польських школах, стан здоров'я онкохворих дітей, які прибули до Польщі завдяки українсько-польським «конвоям життя», та про новонароджених українців, які з'явилися на світ у польських пологових будинках⁴¹. Олена Зеленська під час відеозустрічі з Агатою Корнгаузер-Дудою подякувала Першій Леді Республіки Польща за повсякчасну й активну допомогу Україні. Багатосторонні і двосторонні онлайн-зустрічі Олени Зеленської розширюють можливості координації співпраці. Зокрема, у межах діяльності Саміту перших леді і джентльменів у 2022 р. вдалося зібрати 6,4 млн доларів для купівлі 84 автомобілів швидкої допомоги на потреби МОЗ України. Прохання Олени Зеленської до Перших Леді інших держав прихистити українських біженців («Нехай вони тимчасово стануть вашими громадянами») знайшло прихильну відповідь у світі⁴². Через інструменти цифрової дипломатії Перша Леді України знаходить підтримку у вирішенні гуманітарних питань під час війни.

Висновки

Отже, на прикладі діяльності Перших Леді України й Польщі можна стверджувати, що Агата Корнгаузер-Дуда й Олена Зеленська змінили уявлення про роль дружин президентів у розвитку публічної дипломатії як дієвого напряму стратегічних комунікацій держави з метою формування її позитивного іміджу й закріплення брендів у глобальному інформаційному просторі. Попри перші згадки про публічну дипломатію наприкінці XIX ст., апробацію її інструментарію в першій половині XX ст., активне залучення до наукового і професійного використання розпочалося у другій половині XX ст., а в Україні в XXI ст. Елементи публічної дипломатії можна помітити в діяльності дружин перших осіб України й Польщі часу боротьби за державність на початку XX ст. (Марія Грушевська, Олександра Пілсудська, Ольга Петлюра, Міхалина Мосцицька). Вони створили історичне підґрунтя застосування Першими Леді інструментарію публічної дипломатії. Сучасні Перші Леді України й Польщі поспіль із традиційними обов'язками віртуозно опанували інструментарій публічної дипломатії для формування іміджу своєї держави в уявленні суспільств інших країн. Особливого значення набуло використання цього інструментарію з початком війни Росії проти України і фактично всього цивілізованого світу. Своєю діяльністю вони обґрунтували належність Інституту Першої Леді до суб'єктів публічної дипломатії та змінили уявлення про роль дружин президентів у розвитку публічної дипломатії.

¹ O'Connor K., Nye B., Assendelft L. Wives in the White House: The Political Influence of First Ladies. *Presidential Studies Quarterly*. 1996. № 26. С. 835–853.

² Watson R. The Presidents' Wives: Reassessing the Office of First Lady. Lynne Rienner Publishers, 2000. С. 72.

³ URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1041794X.2011.647502> [доступ: 30.03.2023].

⁴ O'Connor K., Nye B., Assendelft L. Wives in the White House: The Political Influence of First Ladies. *Presidential Studies Quarterly*. 1996. № 26. С. 835–853; Mayo E. Party politics: the political impact of the first ladies' social role. *The Social Science Journal*. 2000. № 37. С. 577–590; Gould L. First Lady as Catalyst: Lady Bird Johnson and Highway Beautification in the 1960s. *Environmental History Review*. 1986. № 10. С. 76–92.

⁵ Baik JeeYun (Sophia). Peng Liyuan: China's First Lady in Diplomacy. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u20150/BestStudentPaper2014.pdf> [доступ: 30.03.2023].

⁶ Strugar T. Eastern Gastrodiplomatic Efforts: Asian Nations as Pioneers in the use of Cuisine in Cultural Diplomacy. URL: https://www.academia.edu/39546056/Eastern_Gastrodiplomatic_Efforts_Asian_Nations_As_Pioneers_In_The_Use_of_Cuisine_In_Cultural_Diplomacy [доступ: 30.03.2023].

⁷ Reynolds C. Diplomatic gastronomy: The convivial nature of the power of prestige, cultural diplomacy and soft power. *Trapido*. 2008. Vol. III–IV. P. 23–32.

⁸ Tiezzi S. Michelle Obama's China Trip. URL: <https://thediplomat.com/2014/03/michelle-obamas-china-trip/>

⁹ Калита И. Институт Первой Леди в опыте Восточной Славии. URL: https://www.researchgate.net/publication/309188659_Institut_Pervoj_Ledi_v_opyor_vostvosto_Slavii_The_First_Lady_Institut_in_the_experience_of_the_Eastern_Slavia [доступ: 30.03.2023].

¹⁰ Бондар І. Культурна дипломатія першої леді України. *Вісник СНТ Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2020. Вип. 12. Т. 2. С. 26–31; Ї ж. Перші леді Польщі як громадський діяч і «культурний дипломат». Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції «Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини». За ред. Ю.Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 5. С. 37–41; Ї ж. Роль першої леді в конфліктному врегулюванні. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва. Матеріали міжнародної наукової конференції*. 2021. С. 27–32; Ї ж. Культурна дипломатія першої леді України *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 12. Т. 2. С. 26–31.

¹¹ Панькова С. Марія. Затишний світ Михайла Грушевського. *Історична правда*. 2020, 12 березня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/12/157147/06.01.2023> [доступ: 06.01.2023].

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 59, 60.

¹³ Панькова Світлана. Марія. Затишний світ Михайла Грушевського...

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3543. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 49–49 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 50.

¹⁶ Stepien S. Olga z Bilskich Petlura — w świetle nowych poszukiwań archiwalnych. *Prace Polsko-Ukraińskiej Komisji dla Badania Relacji Wzajemnych w latach 1917–1921*. Т. 1. Redaktorzy naczelni — J.J. Bruski, W. Werstiuk, Redaktor odpowiedzialny W. Skalski. Kyiv, 2019. S. 233–255; Ківшар Т. Ольга Петлюра в політичному і культурному русі української еміграції в Європі (20–40-ті роки ХХ ст.). *Ucraina Magna*. Т. 2: Українська жінка у іншонаціональному середовищі. Побутовий та громадянський вияви. Ред. В. Піскун. Київ 2017. С. 159–189.

¹⁷ Лотоцький О. Вірність великій ідеї: Симон Петлюра як політик і державний муж, 3-є скор. вид., зладив М. Добрянський. Париж; Лондон, 1951. С. 17; Коляда І. Симон Петлюра. Революція. Кохання. Родина. Історико-біографічний нарис до 100-річчя Української революції (1917–1921 рр.). *Історія в рідній школі*. № 11. 2019. С. 30–43.

¹⁸ Kamil Janicki w rozmowie z "Dziennikiem Bałtyckim". URL: ciekawostkihistoryczne.pl [доступ: 06.01.2023].

¹⁹ Piłsudska A. Moja praca społeczna. Wspomnienia. Warszawa: Instytut Prasy i Wydawnictw Novum, 1989. 248 s.

²⁰ Drzewucki J. Aleksandra Piłsudska: sufrażystka, rewolucjonistka, żona Marszałka. URL: <http://blog.polona.pl/2019/12/aleksandra-pilsudska-sufrazystka-rewolucjonistka-zona-marszalka/> [доступ: 26.03.2023].

²¹ Dufnat J. W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939). Kraków–Wrocław, 2013, 454 s.

²² Nowak L. Pierwsze damy II RP: Maria i Michalina Mościcka. Żony Ignacego. URL: <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/pierwsze-damy-ii-rp-maria-i-michalina-moscicka-zony-ignacego-moscickiego/wsggnr2> [доступ: 30.03.2023].

²³ Keith V. Erickson, Stephanie Thomson. First Lady International Diplomacy: Performing Gendered Roles on the World Stage. *Thomson Southern Communication Journal*. 2012. No. 77. S. 243.

²⁴ URL: <https://web.archive.org/web/20200913015428/https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-stala-povnopravnoyu-uchasniceyu-partnerstva-biarric-63521> [доступ: 27.03.2023].

²⁵ URL: <https://www.president.gov.ua/news/kulturna-diplomatiya-z-iniciativi-oleni-zelenskoyi-vzhe-zapu-72309> [доступ: 22.03.2023].

²⁶ Україна має врахувати найкращі світові підходи до реалізації публічної дипломатії — Андрій Сибіга. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-maye-vrahuvati-najkrashi-svitovi-pidhodi-do-realiza-69937> [доступ: 22.03.2023].

²⁷ URL: https://24tv.ua/olena-zelenska-yiyi-diplomaticzna-misiya-sviti-yak-persha-ledi_n2250298 [доступ: 30.03.2023].

²⁸ URL: <https://cntime.cn.ua/yuvelir-pershoyi-ledi-z-chernigova-article/> [доступ: 28.03.2023].

²⁹ URL: <https://kyivsummitflg.gov.ua/> [доступ: 26.09.2023].

³⁰ Перша леді розповіла, як культура допомагає українцям боротися й перемагати. URL: <https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-rozpovila-yak-kultura-dopomagaeye-ukrayincyam-bor-80137> [доступ: 28.03.2023].

³¹ URL: <https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-rozpovila-yak-kultura-dopomagaeye-ukrayincyam-bor-80137> [доступ: 26.03.2023].

³² Перша леді провела низку важливих міжнародних зустрічей на полях 77-ї сесії Генасамблеї ООН. URL: <https://rubryka.com/2022/09/21/persha-ledi-provela-nyzku-vazhlyvyh-mizhnarodnyh-zustrichej-na-polyah-77-yi-sesiyi-genasambleyi-oon/> [доступ: 30.03.2023].

³³ URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinskij-centr-stvorenij-z-iniciativi-oleni-zelenskoyi-ta-81689> [доступ: 30.03.2023].

³⁴ Podsumowanie aktywności Pierwszej Damy Agaty Kornhauser-Dudy. URL: <https://www.prezydent.pl/pierwsza-dama/aktywnosc/art,438,trzy-lata-aktywnosci-pierwszejdamy-agaty-kornhauser-dudy.html> [доступ: 30.03.2023].

³⁵ URL: <https://web.archive.org/web/20160630111622/http://naszwybir.pl/25607-2/> [доступ: 30.03.2023].

³⁶ Podsumowanie aktywności Pierwszej Damy Agaty Kornhauser-Dudy. URL: <https://www.prezydent.pl/pierwsza-dama/aktywnosc/art,438,trzy-lata-aktywnosci-pierwszejdamy-agaty-kornhauser-dudy.html> [доступ: 30.03.2023].

³⁷ URL: <https://tsn.ua/lady/ato/mi-vsi-hochemo-schob-koshmar-ciyeyi-viyni-nareshtizakinchivsyia-persha-ledi-polschi-pidtrimala-ukrayinciv-2007259.html> [доступ: 30.03.2023].

³⁸ URL: <https://adm.dp.gov.ua/news/ponad-400-ukrayinskih-ditej-z-onkologiyeyu-evakujovano-na-likuvannya-za-kordon> [доступ: 30.03.2023].

³⁹ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3565096-persa-ledi-polsi-vidvidala-skolariv-u-lvivskomu-licei.html> [доступ: 30.03.2023].

⁴⁰ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0fpIWe8Vm10> [доступ: 30.03.2023].

⁴¹ Olena Zelenska. Instagram. URL: https://www.instagram.com/olenazelenska_official/ [доступ: 24.09.2023].

⁴² An Open Letter to the First Ladies and Gentlemen of the World. URL: <https://norway.mfa.gov.ua/en/news/open-letter-first-lady-ukraine-olena-zelenska-first-ladies-and-gentlemen-world> [доступ: 26.09.2023].

REFERENCES

1. Baik, J.Y. (Sophia). *Peng Liyuan: China's First Lady in Diplomacy*. <https://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u20150/BestStudentPaper2014.pdf> [in English].
2. Bondar, I. (2020). Kulturna dyplomatiia pershoi ledi Ukrainy. *Visnyk SNT Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliia Stusa*, 12, 2, 26–31 [in Ukrainian].
3. Bondar, I. (2020). Pershi ledi Polshchi yak hromadskiy diiach i kulturnyi dyplomati. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Travnjevi studii 2020: istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 5, 37–41 [in Ukrainian].
4. Bondar, I. (2021). Rol pershoi ledi v konfliktnomu vrehuliuvanni. *Mizhnarodni konflikty u suchasnomu sviti: vid rehionalnoho protystoiannia do hlobalnoho supernytstva. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, 27–32 [in Ukrainian].
5. Drzewucki, Ja. *Aleksandra Pilsudska: sufrażystka, rewolucjonistka, żona Marszałka Aleksandra Pilsudska: sufrażystka, rewolucjonistka, żona Marszałka* <http://blog.polona.pl/2019/12/aleksandra-pilsudska-sufrazystka-rewolucjonistka-zona-marszalka/> [in Polish].
6. Dufurat, J. (2013). *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*. Kraków–Wrocław [in Polish].
7. Erickson, K.V., & Thomson, St. (2012). First Lady International Diplomacy: Performing Gendered Roles on the World Stage. *Thomson Southern Communication Journal*, 77, 239–262 [in English].
8. Gould, L. (1986). First Lady as Catalyst: Lady Bird Johnson and Highway Beautification in the 1960s. *Environmental History Review*, 10, 76–92 [in English].
9. Kalita, I. *Ynstytut Pervoi Ledy v opyte Vostochnoi Slavyy*. https://www.researchgate.net/publication/309188659_Institut_Pervoj_Ledi_v_opyop_vostvosto_Slavii_The_First_Lady_Institut_in_the_experience_of_the_Eastern_Slavia [in Russian].
10. Kivshar, T. (2017). Olha Petliura v politychnomu i kulturnomu rusi ukrainskoi emihratsii v Yevropi (20–40-ti roky XX st.). *Ucraina Magna*. (Vol. 2). Kyiv [in Ukrainian].
11. Koliada, I. (2019). Symon Petliura. Revoliutsiia. Kokhannia. Zodyna. Istorykobiografichniy narys do 100-richchia Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.). *Istoriia v ridnii shkoli*, 11, 30–43 [in Ukrainian].
12. Lototskyi, O. (1951). *Virnist velykii idei: Symon Petliura yak polityk i derzhavnyi muzh*. Paryzh, London [in Ukrainian].
13. Mayo, E. (2000). Party politics: the political impact of the first ladies' social role. *The Social Science Journal*, 37, 577–590 [in English].
14. Nowak, L. *Pierwsze damy II RP: Maria i Michalina Mościcka. Żony Ignacego Mościckiego*. <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/pierwsze-damy-ii-rp-maria-i-michalina-moscicka-zony-ignacego-moscickiego/wsggnr2> [in Polish].
15. O'Connor, K., Nye, B., & Assendelft, L. (1996). Wives in the White House: The Political Influence of First Ladies. *Presidential Studies Quarterly*, 26, 835–853 [in English].
16. Pankova, S. (2020). Mariia. Zatyshnyi svit Mykhaila Hrushevskoho. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/12/157147/> [in Ukrainian].
17. Piłsudska, A. (1989). *Moja praca społeczna. Wspomnienia*. Warszawa [in Polish].
18. Reynolds, C. (2008). Diplomatic gastronomy: The convivial nature of the power of prestige, cultural diplomacy and soft power. *Trapido*, 3–4, 23–32 [in English].
19. Stępień, St. (2019). Olga z Bilskich Petlura — w świetle nowych poszukiwań archiwalnych. *Prace Polsko-Ukraińskiej Komisji dla Badania Relacji Wzajemnych w latach 1917–1921*. (Vol. 1). Kyiv [in Polish].
20. Watson, R. (2000). The Presidents' Wives: Reassessing the Office of First Lady [in English].